

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΣΥΜΑΪΚΩΝ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΙΓΙΔΑ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΣΥΛΛΟΓΟΥ ΣΥΜΑΙΩΝ «ΠΑΝΟΡΜΙΤΗΣ»

Τ Α Σ Υ Μ Α Ϊ Κ Α

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ

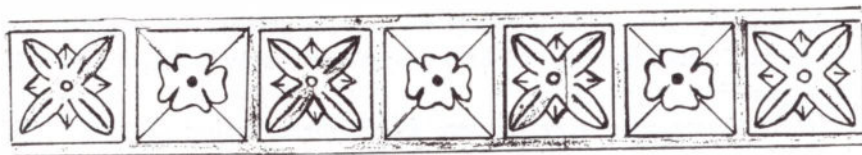
ΤΟΜΟΣ Δ΄

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ
ΑΛΕΞ. Σ. ΚΑΡΑΝΙΚΟΛΑ

ΑΘΗΝΑ 1984

ΣΤΕΛΙΟΥ Δ. ΜΟΥΖΑΚΗ

ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΤΗ ΣΥΜΗ

Μια πρώτη θεώρηση

«...ἀειθαλὲς πνεῦμα καὶ ψυχὴν ἀγέρω
καταμεμιγμένην τῶν ἔργων ἐχόντων».

(Πλουτάρχου, Περικλῆς 13)

Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν Εὐρώπη τοῦ 19ου αἰώνα

Στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰώνα μιὰ σειρὰ ἀπὸ κοινωνικὲς κυρίως καὶ ἐπιστημονικὲς ἐπαναστάσεις, φέρνουν τὴν καταπιεζόμενη μέχρι τότε ἀστικὴ τάξη στὴν κορυφή. Σὺγχρονα οἱ συνεχεῖς ἐξελίξεις τῆς τεχνολογίας θὰ φέρουν τὴ βιομηχανικὴ ἐπανάσταση. Ἀποτέλεσμα ὅλων αὐτῶν εἶναι ἡ πληθυσμιακὴ ἔκρηξη στὰ ἀστικά κέντρα.

Τὰ θέματα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στοὺς χρόνους αὐτοὺς εἶναι κυρίως αἰσθητικά καὶ θεωρητικά, ἡ βάση δηλαδὴ τοῦ Μπαρόκ. Οἱ ἀρχιτέκτονες πιστεύουν ὅτι ἀντικείμενο τῆς ἐργασίας τους εἶναι ἡ μνημειώδης ἀρχιτεκτονικὴ καὶ διατηροῦν τὴν πεποίθηση ὅτι ἡ καλὴ ἀρχιτεκτονικὴ βασίζεται στὴν τήρηση τῶν μορφολογικῶν κανόνων ποὺ ἔχουν φορτωθεῖ ἀπὸ τοὺς περασμένους αἰῶνες. Διατηρεῖται ἡ ἀσυμφωνία λειτουργίας καὶ μορφῆς τοῦ κτιρίου, ἐνῶ διασπᾶται ἡ ὕψη τοῦ κτιρίου ἀπὸ τὴ διακόσμηση.¹ Ὅμως ἡ ἐπιμονὴ στὰ θέματα καὶ τοὺς κανόνες αὐτοὺς θὰ φέρει τὴν ἀποτελμάτωση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφολογίας.

Γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ οἱ ἀρχιτέκτονες κουρασμένοι πλέον θὰ στραφοῦν, γιὰ μιὰ ἀκόμη φορά, στὰ Ρωμαϊκὰ στὴν ἀρχὴ καὶ κλασικὰ Ἑλληνικὰ, ἀργότερα, πρότυπα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δημιουργήθηκε μιὰ ἀντίδραση, ὁ λεγόμενος

1. Ἰωάννη Λιάπη: Ἡ αἴσθησις καὶ αἰσθητικὴ τοῦ χρώματος, Ἀθήνα 1963, σελ. 56 - 57.

Νεοκλασικισμός. Στο ρεύμα αυτό την πιο θετική βοήθεια πρόσφερε η γνωριμία με τα κλασικά έρεπια, που ήταν σκορπισμένα στον δουλωμένο τότε ελληνικό χώρο.²

Ο νεοκλασικισμός στην Ευρώπη αναπτύχθηκε κυρίως μέχρι το 1840, και ανεξάρτητα από τις αρχές πάνω στις οποίες στηρίχτηκε, δεν κατάφερε να πάρει χαρακτήρα μεταρρύθμισης. Αυτό οφείλεται σε λόγους καθαρά τεχνικούς. Γιατί, η τεχνική βάση, στους χρόνους της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, παραμένει η ίδια με τη βάση της αρχιτεκτονικής του Μπαρόκ.

Γι' αυτό, ο Νεοκλασικισμός σαν διεθνές ρεύμα, χωρίς τοπικό προσδιορισμό³ έμεινε ένα ρομαντικό όνειροπόλημα.

Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα.

α. Ιστορικά

Οι Έλληνες, αν και στέναζαν για αιώνες κάτω από τους σκληρούς και άμορφους άσιάτες κατακτητές, είναι γεγονός ότι ποτέ και για καμιά αιτία δεν έχασαν την εθνική τους συνείδηση, τη συνείδηση της καταγωγής τους. 'Αδιάψευστος μάρτυρας γι' αυτό παραμένει η λαϊκή παράδοση.⁴

Η εθνική συνείδηση δεν ήθελε παρά το κατάλληλο κλίμα μέσα από το οποίο θα ξεπήδαγε και θα γιγαντωνόταν. Τα κηρύγματα, οι ριζοσπαστικές τάσεις και τα διδάγματα της Γαλλικής 'Επανάστασης, κυρίως, ύπηρξαν το προσάνναμα για τη μεγάλη 'Ελληνική 'Επανάσταση, με τον λεγόμενο 'Ελληνικό Διαφωτισμό.⁵

Με την αναγέννηση της δουλωμένης Ελλάδας ήρθε, όπως ήταν φυσικά, και η αναγέννηση του πνεύματος. Ο Νεοκλασικισμός στην Ελλάδα, με άφετηρία πάντοτε την κλασική αρχιτεκτονική, θ' αρχίσει με την έκλογή του

2. J. Stuart-U. Reuett, The antiquities of Athens, τόμ. I-IV, London 1762-1816. "Άλλωστε δεν πρέπει να λησμονούμε το έργο της φιλόχαινης 'Εταιρίας των Dilettanti, που με την ίδρυσή της τον Δεκέμβριο του 1732, στο Λονδίνο, αρχίζει η νέα εποχή της μελέτης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

3. 'Αγγ. Προκοπίου: Αισθητική και Τέχνη στην Ευρώπη, τόμος II, 'Αθήνα 1955, σελ. 14-15.

4. 'Ι. Κακριδής: Οι αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική λαϊκή παράδοση, Μορφωτικό 'Ιδρυμα Ε.Τ.Ε., 'Αθήνα 1978. Κώστα Ρωμάου: Το θάνατο νερό, 'Αθήνα 1973. Νικ. Πολίτης: Παραδόσεις του 'Ελληνικού λαού, τόμος β', 'Αθήνα 1965 και ειδικότερα οι σελ. 635, 783.

5. Διαφωτισμός: Πνευματικό και πολιτιστικό κίνημα ανάμεσα στους διανοούμενους της Ευρώπης μετά τα μέσα του 18ου αιώνα. Βλέπε Κ. Θ. Δημαρά: 'Ο 'Ελληνικός Διαφωτισμός, εκδόσεις «Ερμής». Δημ. Σούτζου: Τα επαναστατικά κινήματα του σκλαβωμένου 'Ελληνισμού, 'Αθήνα 1977.

πρώτου της Κυβερνήτη κατά τὸ 1828. Θὰ ριζώσει στὴν ἐλληνικὴ ζωὴ μὲ τὴν παρουσία τῶν Βαυαρῶν καὶ θὰ συνεχιστεῖ ὡς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνα.⁶

Βέβαια, τὸ ρομαντικὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς, ποὺ κυριαρχοῦσε στὴν τέχνη τῆς Εὐρώπης, δὲν μπορούσε νὰ εἶναι κατάλληλο γιὰ τὸν ἐλλαδικὸ χῶρο. Ἦταν ὅπωςδήποτε ξενικὴ μορφή, ὅμως καὶ ἡ μόνη διαθέσιμη διέξοδος, ποὺ ὑπῆρχε γιὰ νὰ ἀναστηθεῖ ἡ πεθαμένη, μὲ τὸν χαμὸ τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας, ἐλληνικὴ ἀρχιτεκτονική. Οἱ ἀρχιτέκτονες καὶ οἱ τεχνίτες τῆς ἐποχῆς κατὰφεραν μὲ τὴν ἀγάπη τους καὶ τὴν ἐπιμονή τους νὰ προσαρμόσουν καὶ νὰ ἐκμεταλλευτοῦν σωστά αὐτὴ τὴ μορφή καὶ νὰ δημιουργήσουν ἀξιόλογα ἔργα σ' αὐτὸ τὸν χῶρο, πάντα μέσα στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς.⁷

Μὲ τούτῃ τὴν ὀργανωτικὴ φροντίδα καὶ τὸ ἀφομοιωτικὸ πνεῦμα πρὸς τὶς ρίζες μας, δημιουργήθηκαν νέες πόλεις μὲ ἓνα ἀξιοπρόσεκτο κτιριακὸ χαρακτήρα, ὅπως ἡ Ἐρμούπολη τῆς Σύρου καὶ ἡ Πάτρα, τὸ Ναύπλιο καὶ ἡ Κέα, κέντρα ἐμπορικά, καὶ φυσικὰ ἡ Ἀθήνα, ἡ νέα πρωτεύουσα, ἀκριβῶς δίπλα ἡ καὶ πάνω στὰ κλασικὰ ἐρείπια.

β. Ὁ Νεοκλασικισμὸς στὰ Αἰγαιοπελαγίτικα νησιά

Ἡ κάποια ἰσορροπία στὶς δυνάμεις ποὺ ἐπικράτησε στὶς θάλασσες, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου καὶ εἰδικότερα τῆς ναυτιλίας, καθὼς καὶ ἡ πρόοδος στὶς καλλιέργειες, εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη στὰ νησιά.

Συνάμα, ἡ συχνὴ καὶ εὐκολὴ ἐπικοινωνία τῶν νησιωτῶν μὲ τὰ μεγάλα ἀστικὰ ἀναπτυξιακὰ κέντρα, καθὼς καὶ ἡ ἐξ ἀντιθέτου γνωριμία τῶν νησιῶν ἀπὸ τοὺς τεχνικοὺς ξένους καὶ Ἕλληνες, ποὺ τοὺς συνέπαιρνε ὁ ἀέρας τοῦ νεοκλασικισμοῦ. Μαζὶ μὲ τὴ νέα διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν τάξεων, προσέφερε τὶς προϋποθέσεις στὶς οἰκονομικὰ ἀνεξάρτητες οἰκογένειες, νὰ δημιουργήσουν ἔργα σημαντικὰ γιὰ τὴν ἀστικὴ ἀρχιτεκτονική.

Ἴσως τὸ σημαντικότερο νησιωτικὸ κέντρο τοῦ νεοκλασικισμοῦ ὑπῆρξε, γιὰ διαφόρους λόγους, ἡ Σύρος καὶ εἰδικὰ τὸ ἐπίνειό της, ἡ Ἐρμούπολη. «Εἶναι ὁ μαναδικὸς τόπος ποὺ μᾶς δίνει τόσο ὀλοκληρωμένη εἰκόνα μιᾶς ἐλληνικῆς πόλης στὸν 19ο αἰῶνα».⁸

6. Ἰορδάνη Δημακόπουλου (ἐπιμ.): Ἀνθολογία Ἑλληνικῆς Ἀρχιτεκτονικῆς.—Ἡ κατοικία στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν 15ο στὸν 20ο αἰῶνα, Ἀθήνα 1981, σελ. 35-42. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ ξεχνᾶμε τὴν παρουσία καὶ ἀνάπτυξη ἀναγεννησιακῶν ρυθμῶν στὰ Δουκοκρατούμενα Ἴονια νησιά καὶ Παποκρατούμενα Αἰγαιοπελαγίτικα, ἀπὸ πολὺ νωρίτερα.

7. Μιχαλὴ Δωρῆ: Πολιτισμὸς καὶ Κοινωνικὴ ἐξέλιξη, Ἀθήνα 1981, σελ. 298.

8. Ἰ. Τραυλοῦ — Α. Κόκκου: Ἐρμούπολις, Ἐκδ. Ἐμπορικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 1980, σελ. 153.

Παρουσιάζει, όμως, ένα μειονέκτημα: Τα κτίρια φτιάχτηκαν με μεγάλο ύψος, σε πλήρη κάλυψη του μικρού σε διαστάσεις οικοπέδου τους και σε δρόμους στενούς. Για τον λόγο αυτό και επειδή τα περισσότερα έχουν δύο προσόψεις και είναι δίπατα ή τρίπατα, σπάνια μονόπατα, πνίγουν και τις δύο πλευρές,⁹ καθώς είναι κτισμένα σύρριζα στον δρόμο.

Στή λιθόκτιστη, συνήθως, πρόσοψη τοποθετούν με επιμέλεια μάρμαρα και άλλο πλούσιο διάκοσμο, ενώ τα πήλινα αεροκέραμα ή τα αγάλματα από τα αθηναϊκά πρότυπα, σπανίζουν.

Σύγχρονα, η πόλη παρουσιάζει τα πρώτα αποτελέσματα της ξαφνικής και απότομης αύξησης της οικοδομικής δραστηριότητας. Δημιουργείται έλλειψη ανοικτών χώρων, χώρου πρασίνου και γίνεται αυστηρή τήρηση του περιγράμματος των παλιών κτιρίων. Η πόλη αρχίζει να πνίγεται.

γ. Ο Νεοκλασικισμός στα σφουγγαράδικα νησιά της Δωδεκανήσου

"Όπως είναι φυσικό, άλλωστε, και άλλα νησιά αἰγαιοπελαγίτικα ἀκολούθησαν τὸ βῆμα τῆς Σύρου, στὴν οἰκονομικὴ καὶ οἰκοδομικὴ ἀνάπτυξη.¹⁰ Σύγχρονα καὶ ἡ παιδεία ἔλαβε μεγάλη ἀνάπτυξη.¹¹ Όμως, ὑπῆρξαν καὶ λόγοι στερεητικοί, ποὺ διαφοροποίησαν αὐτὴ τὴν ἀνάπτυξη ἀπὸ νησιὶ σὲ νησί.¹²

Στὰ Δωδεκάνησα ὑπῆρξαν, κυριότερα, ἡ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὰ τότε ἀναπτυξιακὰ κέντρα, τὸ πετρεῶδες τοῦ ἐδάφους τῶν περισσότερων νησιῶν, καὶ ἡ ἄνιση αὐξηση τῆς εὐημερίας. Σύγχρονα, ἡ βενετικὴ κατοχὴ μὲ τὸ πρόσφατο παρελθόν της, ἡ τουρκικὴ μὲ τὶς καθημερινὲς θύμησης σφίγγουν ἀποπνικτικὰ τὸ παρὸν καὶ σηματοδοτοῦν κάθε καινούργια προσπάθεια. Ἀκόμα καὶ ἡ δύσκολη ἢ ἀδύνατη πολλὲς φορὲς προμήθεια τῶν ὑλικῶν τῆς ἐποχῆς.

Γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς, ἡ ἀνάπτυξη ἀκολούθησε διαφορετικὴ διαδρομὴ σχεδὸν χωριστὰ σὲ κάθε νησί.¹³

Σφουγγαράδες οἱ Δωδεκανήσιοι ναυτικοὶ μας τῶν μικρῶν κυρίως νησιῶν, δουλεύουν ἀσταμάτητα τὰ σφουγγάρια. Οἱ βρατσέρες ξεκινοῦν φορτωμένες

9. Ἰ. Τραυλοῦ - Α. Κόκκου, ὁ. π., σελ. 156.

10. Δημ. Χαβιαρᾶ: «Σουλτανικὰ φερμάνια», Δ.Ι.Ε.Ε., τόμος 6(1904), σελ. 335 κ. ἐξ., ἀναφέρει τὰ προνόμια ποὺ πέτυχαν ἡ Σύμη καὶ ἄλλα ἄγωνα νησιά ἀπὸ τὸν σουλτάνο Σουλεῦμάν τὸν μεγαλοπρεπῆ, καὶ εἰδικὰ τὸ δικαίωμα νὰ μαζεῖσουν σφουγγάρια σ' ὅλες τὶς θάλασσες τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας. Ἐπίσης: Μιχ. Καραβόκουροῦ: «Τῶν Σποράδων νήσων τὰ δίκαια καὶ προνόμια», Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια, τόμ. 43 (1912), σελ. 383 κ. ἐξ. Ἀλεξ. Καρανικόλα: «Νότιες Σποράδες, Σελίδες ἀπὸ τὴν Ἱστορίαν τῶν προνομίων τους», Παρνασσός, τόμος 13 (1971), τεύχ. 3, σελ. 423 κ. ἐξ.

11. Ἰ. Μ. Χατζηφώτης: Ἡ σχολὴ τῆς Σύμης (1765 - 1821), Ἀθήνα 1978.

12. Εὐάγγελου Ρόζου: Ὁ Αἰγαιοπελαγίτικος Πολιτισμὸς στὰ χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας, Ἀθήνα 1978, σελ. 36.

13. Εὐάγγελου Ρόζου, ὁ. π., σελ. 36.

γυάλες για τὸ μάζεμα τοῦ σφουγγαριοῦ.¹⁴ Βουτᾶνε γυμνοὶ καὶ μαζεῖουν τὸ λουλούδι τοῦ βυθοῦ. Σκληρὸ τὸ μάζεμα, ἑπτὰ μῆνες κάθε χρόνο.¹⁵ Χρόνια ὀλάκερα τώρα. Συχνὰ χωρὶς γυρισμό. Πίσω στὸ νησί ἡ γυναίκα ἀνήμπορη προσφεύγει στοὺς θεοφυλαγμοὺς¹⁶ καὶ στὴν Παναγία.¹⁷ Συχνὰ ὅμως παίρνει καὶ στὰ χέρια της τὴ διοίκηση ἀποδεικνύοντας τὴν ἀδάμαστη θέληση ποὺ κρύβει κάτω ἀπὸ τὰ στήθια της.¹⁸

Ὅμως, βρισκόμαστε στὴν ἐποχὴ μὲ τις ἐκπλήξεις καὶ τις ἐξελίξεις. Φέρουν στὰ νησιά τὰ σκάφανδρα.¹⁹ Διστακτικοὶ στὴν ἀρχή, γρήγορα θὰ σπάσουν τὴν παράδοση. Ἡ ἐξέλιξη θὰ φέρει εὐημερία καὶ περισσότερο πλοῦτο. Σύντομα θὰ ἀρχίσουν νὰ δημιουργοῦνται καὶ ἐδῶ ἀρχοντικά σύμφωνα μὲ τὸ ρεῦμα τῆς ἐποχῆς. Ἴσως δὲν βλέπουμε νὰ ὑπογράφονται ἀπὸ γνωστὰ ὀνόματα ἀρχιτεκτόνων, ὅμως δὲν ὑστεροῦν σὲ παιικιλία ἀπὸ γνωστὰ ἔργα. Ἄλλοῦ πάλι ὁ αἰώνιος ντόπιος λαϊκὸς τεχνίτης ἀναλαμβάνει νὰ ταιριάζει αὐτὰ τὰ νιόφερτα μὲ τὰ πατροπαράδοτα σ' ἓνα σμίξιμο ταιριαστὸ καὶ γεγονὸς εἶναι πὼς τὰ καταφέρει. Συχνὰ γιὰ νὰ διασκεδάσει τὴν ἀδυναμία του κάνει καὶ πονηριές (π.χ. ψευδοαέτωμα στὶς στέγες, Σύμη, Καστελλόριζο κ.ἄ.).

Ἐκεῖ ὅμως ποὺ ἀποδεικνύεται ἡ ἀξία του, τὸ ἀλάθητο ἐνστικτὸ του καὶ ἡ μαστοριά του εἶναι τὸ συνταίριασμα τῆς τοπικῆς πατροπαράδοτης ἀρχιτεκτονικῆς μὲ τὰ ξενόφερτα νεωτερικὰ στοιχεῖα.

Αὐτὸ εἶναι τόσο περισσότερο σφιχτό, ὅσο τὰ μέσα, οἰκονομικὰ καὶ οἰκοδομικὰ εἶναι ἀσθενέστερα ἢ ὅσο πιὸ πολὺ ἡ πέτρινη λάβα ποὺ περιλούζει καὶ κατακαίει τὸ νησί ἀπαιτεῖ καὶ δημιουργεῖ τὴ δική της ἀρχιτεκτονική. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἀπλά, ἀνιχνεύουμε στοιχεῖα στὰ μικρά, ἀπομακρυσμένα καὶ φτωχὰ νησιά. Μικροὶ ἐξῶστες μὲ σιδεριές, αετώματα ψεύτικα, στρογγυλοὶ φεγγίτες,

14. Γεωργίου Ζουρούδη: «Ἡ ναυπηγικὴ στὴ Σύμη», Τὰ Συμαϊκά, τόμος β', Ἀθήνα 1974, σελ. 183, σελ. 175, φωτ. Π. Γυάλα: Εἶδος βάρκας ποὺ χρησιμοποιοῦσαν οἱ γυμνοὶ βουτηχτάδες σφουγγαριῶν.

15. Σωτήρη Ἀγαπητίδη: «Ἡ οἰκονομικὴ ὀργάνωση τῶν σπογγαλιευτικῶν συγκροτημάτων, εἰδικότερα στὴ Σύμη», Τὰ Συμαϊκά, τόμος γ', Ἀθήνα 1977, σελ. 180 - 202.

16. Ἀλεξ. Καρανικόλα: «Συμαϊκοὶ θεοφυλαγμοί», Δωδεκανησιακὰ Χρονικά, τόμος α', Ἀθήνα 1973, σελ. 52, ἀρ. 4-8.

17. Σωτηρίου Καρανικόλα: Τὰ σεβάσματα τῆς λατρείας τῶν Συμαίων, τόμος α', 1962, σελ. 34. Οἱ γυναῖκες τῶν ναυτικῶν σπογγαλιείας ἔπρεπε κατὰ διακριτικὸ προνόμιο τῆς ἐκκλησίας τοῦ Εὐαγγελισμοῦ νὰ λειτουργηθοῦν ὅλες ἀπὸ κοινοῦ, στὴν ἐκκλησία.

18. Νικήτα Κλαδάκη: «Ἡ γυναικοκρατία στὴ Σύμη», Τέχνη, ἔτος β', τόμος β', τεῦχος 20, Σεπτέμβριος 1971, σελ. 53 - 58.

19. Τὰ σκάφανδρα στὴν σπογγαλιεία παρουσιάστηκαν ἀπὸ τὸν Συμαϊκὸ Φῶτη Μαστορίδη τὸ 1883.

σιδεριές στα παράθυρα του ισογείου, που και που κάποιο μικρό ψευδοπρό-
στυλο. Τυπικό παράδειγμα ή Σύμη.

δ. Τα νεοκλασικά στη Σύμη

Στη Σύμη, νησί καθαρά σφουγγαράδικο, από τα πρώτα, θα συναντήσου-
με τα νιόφερτα στοιχεία στην εξωτερική εμφάνιση και πιο ειδικά στην πρό-
σοψη του σπιτιού.

Στο έσωτερικό, ή ανάγκη, ή καθημερινότητα και άμεσότητα έχουν τον
κύριο λόγο. Δεν ακολουθούν τους κανόνες της αυστηρής αρχιτεκτονικής. Οί
τεχνίτες δεν σκορπούν ώρες σκυμμένοι πάνω από τα άψυχα χαρτιά προσπαθόν-
τας να δώσουν ζωή μέσα από τις στεγνές αναλογίες και με τα λογής - λογής
εϋπλαστα υλικά.

Ακολουθούν το ένστικτο τους πάνω στον πέτρινο όγκο, που τον αντιμε-
τωπίζουν ζωντανό, τον δαμάζουν και τον υποχρεώνουν να τους υπηρετήσει.
Από τον άτιθασο αυτό καταρράκτη θα βγάλουν όλα τα απαραίτητα υλικά.
Για τον κορμό, τους τοίχους, για τα κατώφλια, ανώφλια, τις αϋλές, τα μεσο-
πατώματα, τις μικρές και μεγάλες καμάρες, ακόμα και τη μορφή του σπι-
τιού. Αυτός θα είναι ή αιτία που το σπίτι θα γίνει δίπατο ή τρίπατο.²⁰

Μά ήταν σταθεή το κορμί στα πόδια του, αυτά ριζώνουν και ξαναδένον-
ται με την ίδια τη γη : «τόσο καλά και τόσο στερεά σαν να είναι να ζήσουν
αιώνια».²¹

Αγναντεύουμε τις μορφές, καθώς σκαρφαλώνουν στα βράχια. Μικρές οι
διαφορές. Όλα τείνουν προς το άπειρο. Μικρό άέτωμα, σ' όλο το πλάτος της
πρόσοψης δημιουργείται από τη δίρριχτη κεραμιδένια στέγη και ένα μικρό
γείσωμα, ορθογώνιο συνήθως το τελείωμά του (φωτ. 1).

Άλλο χαμηλό τοιχάκι, το στηθαίο, με ορθογωνικά κολωνάκια συμμε-
τρικά συγκρατεί την πλατιά πλευρά της πρόσοψης της τετράρριχτης στέγης,
συνήθως μόνο του. Σ' άλλα πίσω του ξεχωρίζει μικρό άέτωμα για ποικιλία
μά και για όμοιομορφία στη διακόσμηση.

Ο κορμός όλος σκεπασμένος από σοβά, σοβά σκληρό, ανθεκτικό στο σι-
βαρό χειμωνιάτικο αγκάλιασμα της θάλασσας. Όμως, μέσα από τη σκληρά-
δα αυτή βρίσκει τη δύναμη ο τεχνίτης να φτιάξει τις μορφές του.

20. Δημόσθενης Χαβιαρά: «Περιγραφή συμαϊκής οικίας», Τά Συμαϊκά, τόμος α', Αθήνα 1972, σελ. 183 - 184. Επίσης Δ. Βασιλείδης: Εισαγωγή στην αιγαιοπελαγίτικη αρχιτεκτονική, 1955, σελ. 6. Αναφέρει τη μορφή και τις αιτίες που δημιούργησαν αυτούς τους οικισμούς.

21. Τό έλεγε ο Διογένης ο Κυνικός για τα κτίσματα των Μεγαρέων. G. Frazer, Pausanias' Description of Greece II, London 1898, σελ. 522.

Περιμετρικά στις πλευρές ταινία λεπτή χωρίζει τὰ πατώματα. Τὰ πορτοπαράθυρα τῶν σπιτιῶν τονίζονται συνήθως ἀπὸ φαρδιά πλαίσια. Στὰ πανωκάσια βρίσκονται σὲ ἐξοχή ὀριζόντια γεῖσα ὀρθογωνικά, συνήθως ἀπλὰ σὰν ἐπίστεψη. Ἄλλοτε αὐτὰ φέρουν λουκιές ὀρθογωνικῆς ἢ ἡμικυκλικῆς διατομῆς. Συχνὰ ἡ ἐπίστεψη δημιουργεῖ μικρὰ φουρούσια (φωτ. 2) ἢ ταμπλάδες σὲ ἐξοχή. Πολὺ σπάνια, ἡ ἐπίστεψη εἶναι μορφῆς ἑλλειπτικῆς, κατάλοιπο ἄλλων ἐποχῶν. Ἀκόμη, στὰ πλαίσια τῶν πορτοπαρὰθύρων, μὰ καὶ στὶς γωνίες τῶν σπιτιῶν διακρίνουμε καὶ μορφές ἀπὸ ἰσόδομο κτίσιμο ποὺ δημιουργεῖται ἀπὸ σοβὰ σὲ ἐξοχή (φωτ. 3 - 4).

Κάτι ὅμως ποὺ εἶναι κοινὸ σ' ὅλον τὸν οἰκισμό εἴτε τοῦ Γιαλοῦ, εἴτε τοῦ Χωριοῦ, εἶναι ἡ ἀναλογία τῶν ἀνοιγμάτων.

Τὸ μεγαλύτερο ποσοστὸ τῶν σπιτιῶν ἔχει στὴν πρόσοψη τρία ἀνοίγματα, ἐλάχιστες φορές στὸ ἰσόγειο τέσσερα καὶ σπάνια δύο ἀνοίγματα (φωτ. 4). Ἐχει καταβληθεῖ προσπάθεια συμμετρικῆς τοποθέτησης. Ἀριστερὰ - δεξιὰ παράθυρο, στὴ μέση μπαλκονόπορτα, μὲ μικρὸ ἐξώστη στὸ πάτωμα. Στὸ ἰσόγειο διαφοροποιεῖται. Συνήθως διατηρεῖ τὴ συμμετρίαν. Ἄλλοτε θέτει στὸν ἄξονα δεξιὰ - ἀριστερὰ μιὰ πόρτα, ἓνα παράθυρο, ἢ καταργεῖ τὴν πόρτα. Ἀντίθετα στὰ δύο, τὰ διατηρεῖ ἀνέπαφα (φωτ. 5). Τὰ ἀνοίγματα εἶναι ὀρθογώνια μὲ τὴν κάθετη διάσταση πολὺ μεγαλύτερη τοῦ διπλάσιου τῆς ὀριζόντιας, ἀκόμη καὶ στὰ παράθυρα. Γενικὰ ὅμως στενά. Συχνὰ βρίσκουμε ἀνοίγματα μὲ ἑλλειψοειδὲς πανωκάσι (φωτ. 6) ἢ ἑλλειψοειδὲς γεῖσωμα ποὺ καλύπτει ψευδοκάσωμα μὲ ὀρθογώνιο ἀνοιγμα.

Τὰ ἀνοίγματα καλύπτουν συνήθως παντζούρια γαλλικὰ μὲ τραβέρσες σὲ διάφορα ὕψη. Συχνὰ τὰ συναντᾶμε ἀπὸ μονοκόμματο ξύλο μὲ ὀριζόντιες τραβέρσες καὶ σπάνια περαστὰ ταμπλαδωτά.

Ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀνοιγμάτων εἶναι σοφὰ μελετημένη ἀπὸ τὸν λαϊκὸν τεχνίτη. Μικρὴ σὲ σχέση μὲ τὸν χώρο ποὺ τοποθετεῖται, ἀλλὰ κατάλληλη γιὰ τὸν ἀμείλικτο αἰγιοπελαγίτικο ἥλιο καὶ τὴ σκληρὴ ἀντανάκλαση στὴν πέτρινη λάβα.²²

Ἡ γνωστὴ στὰ ἀθηναϊκὰ σπίτια τῆς ἐποχῆς πέτρινη βάση ἐδῶ δὲν ὑπάρχει. Μῆτε καὶ τὸ μαρμάρινο κυμάτιο ποὺ διαχωρίζει τὰ πατώματα. Ὅλα ἀπλοποιημένα. Τὸ πολὺ - πολὺ μιὰ πλατιά ταινία ἀπὸ χοντρὸ σοβὰ σὲ ἐξοχή, ἢ συνηθέστερα μιὰ χρωματικὴ διαβάθμιση, εἶναι ἀρκετὴ γιὰ νὰ ξεχωρίσει τὴ βάση καὶ τὰ πατώματα.

Πήλινη διακόσμηση δὲν ὑπάρχει. Μόνο δύο ἢ τρεῖς περιπτώσεις συναντήσαμε (φωτ. 1 - 5). Σύγχρονα λείπουν παντελῶς οἱ ἀκροκέραμοι τόσο τοῦ γει-

22. Γιάννη Λυγίζου: «Ἡ διεθνὴς καὶ ἡ τοπικὴ ἀρχιτεκτονικὴ», Τέχνη καὶ Κλῆμα, χ. ξ. ξ., σελ. 155 - 160.

σώματος τοῦ περιμετρικοῦ, ὅσο καὶ τοῦ ἀετώματος. "Ομοια καὶ ἡ γύψινη διακόσμηση εἶναι ἐλάχιστη.

Συχνά ὁ χώρος πάνω ἀπὸ τὰ ὑπέρθυρα ὥς τὴ βάση τοῦ ἀετώματος διακοσμεῖται μὲ διάφορα ἀνάγλυφα σχέδια, συνήθως ταμπλάδες (φωτ. 6) μὲ στρογγυλεμένες τὶς γωνίες τους, γνωρίσματα ἄλλης ἐποχῆς.

Τὰ γεισώματα περιμετρικὰ στὶς μακριές πλευρές²³ τοῦ σπιτιοῦ καὶ στὴν πίσω πλευρά, σπάνια ἐξέχουν ἀπὸ τὸν τοῖχο. Ἀκόμα περισσότερο σπάνια αὐτὴ ἡ ἐξοχὴ διακοσμεῖται μὲ δοκίδια. Συνήθως τὴ μονοτονία στὶς μακριές πλευρές, ἐκτὸς κι ὅταν συμβαίνει νὰ εἶναι ἡ πρόσοψη, καὶ αὐτὸ ἐλάχιστες φορές (φωτ. 7) κυρίως στὸν χώρο τοῦ Χωριοῦ, σπάνε ἓνα ἢ δύο ἀνοίγματα μικρὰ ἢ ἡ ἐξοχὴ τοῦ πέλαματος τοῦ μεσιανοῦ ψαλιδιοῦ τῆς στέγης (φωτ. 2 - 4). Τὸ γείσωμα τῆς στέγης καὶ τοῦ ἀετώματος σχηματίζεται ἀπὸ ντόπιες πλάκες σὲ ἐξοχὴ κατὰ τὸ ἐκφορικὸ σύστημα. Αὐτὲς σοβατίζονται καὶ δημιουργοῦνται στὸν σοβὰ ποικιλόμορφα κυμάτια, ἢ λούκια.

Οἱ ἐξῶστες συνήθως εἶναι φτιαγμένοι ἀπὸ ξύλο ἢ πλάκες ντόπιες καὶ πιὸ σπάνια ἀπὸ μάρμαρο. Τὰ φουρούσια ποὺ βαστάζουν τὸν ἐξώστη εἶναι ὅμοια ξύλινα, σιδερένια, ἢ πολὺ σπάνια μαρμάρινα. Συνήθως ὅμως τὰ ξύλινα ἢ σιδερένια ἐπενδύονται μὲ χονδροσοβὰ ἢ γύψο καὶ παίρνουν τὴ μορφή τοῦ μαρμάρου.

Ἡ ἐξώπορτα ὅταν εἶναι εὐκόλη ἢ πρόσβαση ἀπὸ τὴ μεγάλη πλευρά, δημιουργεῖται ἐκεῖ, γιατί ὅπως θὰ δοῦμε, στὸν ὄροφο εἶναι ἡ κυρίως κατοικία. Συνήθως εἶναι ἀπλή. Πολλές φορές φέρει μικρὸ ἀέτωμα σὲ ἐξοχὴ ἢ ἐλλειψοειδὲς γείσωμα. Ἄλλοτε, χωρὶς τίποτα τὸ χαρακτηριστικὸ, ἀπλή, ξύλινη, ὀρθογώνια συχνά, ταμπλαδωτή. "Όταν βρίσκεται στὴ στενὴ πλευρὰ στὴν πρόσοψη, ἐλάχιστα ἢ καὶ καθόλου ξεχωρίζει ἀπὸ τ' ἄλλα ἀνοίγματα. Ὅμως, στὶς λίγες, ἀλλὰ χαρακτηριστικὲς φορές ποὺ ἔχει τὴ δυνατότητα ἢ εἴσοδος νὰ τοποθετηθεῖ δίπλα ἀπὸ τὸ σπίτι, δηλαδὴ νὰ δημιουργηθεῖ ἀνεξάρτητη εἴσοδος, τότε ἀποκτᾷ αὐτοτέλεια, ὑπόσταση. Δημιουργεῖται μὲ ἀνεξάρτητο ἀέτωμα καμιά φορά μὲ γείσωμα ἀπὸ μάρμαρα, μὲ ὑπέρθυρο ὀρθογωνικόν. Ἄλλοτε, μὲ ὑπέρθυρο ἡμικυκλικὸ μὲ τὴ δημιουργία φεγγίτη, ἢ ἀπλὰ ἐλλειπτικὸ μὲ ἀνεξαρτοποίηση τοῦ τμήματος τῆς εἰσόδου. Ἐδῶ, στὸν στενὸν χώρον τῆς εἰσόδου, θὰ φευθοῦν καὶ τὰ λίγα ἀσθενικὰ δεντράκια, ποὺ μοιάζουν σὰν ξεχασμένα.

Ὅμως, μέσα ἀπ' ὅλα αὐτὰ ποὺ παρατηρήσαμε στὶς προσόψεις τῶν σπιτιῶν, καθὼς ἀνεβαίνουν σκαρφαλώνοντας τὰ βράχια, ὅλα ὅμοια, ἀλλὰ κανένα ἴδιο μὲ τὸ ἄλλο, εἶναι κάτι ποὺ ἠθελημένα τὸ ἀφήσαμε γιὰ τὸ τέλος. Εἶναι μιὰ μικρὴ λεπτομέρεια ποὺ ὅμως εἶναι πολὺ σημαντικὴ. Οἱ μικροὶ στρογγυλοί

23. Οἱ κατὰ μῆκος πλευρές λέγονται μακρινάρια καὶ οἱ κατὰ πλάτος προσκεφαλάρια.

φεγγίτες στη μέση του αετώματος, μα και στη μέση του ορθογωνικού τελειώματος του κτιρίου, όπου δεν έχει αέτωμα (φωτ. 4).²⁴

Τους φεγγίτες αυτούς μπορούμε να τους χωρίσουμε σε δύο κατηγορίες. Πρώτα αυτούς που πράγματι εξυπηρετούν έναν σκοπό και αυτούς που είναι τυφλοί και αποτελούν απλά διακοσμητικό στοιχείο και που είναι οί περισσότεροι. Αυτοί είναι τὰ λεγόμενα μάτια του βοδιού²⁵ στὰ γαλλικά. Κατάλοιπο αλλοτινών εποχών, καθαρά ευρωπαϊκό στοιχείο, κατά τὸν Πετρόπουλο. "Όμως, θὰ διαφωνήσουμε. Νομίζουμε ὅτι τὸ μάτι τοῦ βοδιού δεν εἶναι ευρωπαϊκή ἐπίδραση στὴν ἑλληνική ἀρχιτεκτονική, ἀλλὰ ἑλληνική καὶ γενικότερα ἀνατολική ἐπίδραση στὴ δυτική ἀρχιτεκτονική. Τὸ περισσότερο που δεχόμαστε εἶναι ὅτι σὲ δεύτερη φάση ἐπανέρχεται σὰν ἐπίδραση δυτική, ὅπως καὶ τόσα ἄλλα στοιχεῖα, που ὅμως δεν μᾶς πείθει.

Τὴν ἀποψη αὐτὴ τὴ στηρίζουμε στὶς πανάρχαιες φροντίδες τῶν Ἑλλήνων που καταβάλλουν μπροστὰ στὸν φόβο τῶν πνευμάτων τῶν κακῶν, τῶν δαιμόνων, καὶ που αποτελοῦνται ἀπὸ ἓνα σωρὸ μαγικὲς ἀποτρεπτικὲς πράξεις γιὰ νὰ φοβίσουν, νὰ ἀπομονώσουν καὶ νὰ κλείσουν τὸ δαιμόνιο ἔξω ἀπὸ τὸ σπίτι.²⁶ Πύλη τῶν Λεόντων στὶς Μυκῆνες, ἀποτρεπτικὲς ἐπιγραφές στὰ ὑπέρθυρα τῶν θυρῶν σὲ σπίτια τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος.²⁷ Μὰ καὶ στὴ βυζαντινὴ ἐποχὴ²⁸ τὸ ἴδιο συμβαίνει.

Οἱ φεγγίτες καλύπτουν ἀνάγκες φυλακτικὲς, σύγχρονα ὅμως καὶ πρακτικὲς. Οἱ φυλακτικὲς εξυπηρετοῦνται μὲ τὴ διάσπαση τῆς ἐπιφάνειας τοῦ ἀνοίγματος σὲ διάφορα σχήματα ἀποτρεπτικά, ἥλιους, στρόβιλους, σταυρούς, γεωμετρικὰ σχήματα. Ἀντίστοιχα, οἱ πρακτικὲς, μὲ τὰ μεγάλα κενά, ἀφήνουν, νὰ περνᾷ ἀφ' ἑνὸς τὸ φῶς καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ ἀέρας γιὰ τὸν ἀερισμὸ τοῦ σπιτιοῦ μὰ καὶ τῶν ἀγαθῶν που διατηροῦνται μέσα ἀπὸ τὸν φεγγίτη σὲ ράφι. Σήμερα προσ-

24. Σκαρλάτου Βυζαντίου: Λεξικὸ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τόμος β', Ἀθήνα 1852, σελ. 1500. Φεγγίτης: «λίθος τις διαφανής, τὸν ὅποιον μεταχειρίζοντο ἀντὶ ὕελου εἰς τὰ παράθυρα».

25. Ἡλία Πετρόπουλου: Τὸ μάτι τοῦ βοδιού, ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ «Ἀρμολόι», ἔκδοση Ἐπιμηθέας, Θεσσαλονίκη.

26. Εἰρήνης Μοσκόβη: «Τὰ ξόρκια τῆς Σύμης», Φιλολογικὴ Πρωτοχρονιά, Ἀθήνα 1963, σελ. 458 - 464.

27. Martin Nilsson, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ θρησκεία, μετάφραση Ι. Κακριδῆ, Ἀθήνα 1979, σελ. 76.

28. Δ. Παλλά: «Βυζαντινὸν ὑπέρθυρον τοῦ Μουσείου Κορίνθου», Ἐπ. Ἐτ. Βυζαντ. Σπουδῶν, τόμος 30, 1953. Ἐπίσης: Φαίδωνος Κουκουλέ: Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμός, τόμος δ', 1951, σελ. 280. Ἀλέκου Φλωράκη: Ἡ λαϊκὴ λιθογλυπτικὴ τῆς Τήνου, Ἀθήνα 1979, σελ. 100 καὶ σημ. 35. Τοῦ αὐτοῦ: «Προσδιοριστικοὶ παράγοντες τοῦ λαϊκοῦ πολιτισμοῦ τῆς Τήνου», Παρνασσός, τόμ. 15 (1973), σελ. 318.

φέρουν μία ακόμη εξυπηρέτηση σὰ φωλιά περιστερῶν, ἑναρμονισμένοι ὅμως πάντα μέσα στὴ γενικότερη ἐμφάνιση τοῦ σπιτιοῦ.

Πάντοτε ὅμως προέχει τὸ ἀποτρεπτικὸ στοιχεῖο. Αὐτὸ γίνεται περισσότερο φανερὸ στοὺς τυφλοὺς φεγγίτες ποὺ διατηρεῖται ἡ μορφή, π.χ. τοῦ ἡλίου. Ἄλλες φορὲς δὲν φέρει τίποτε περισσότερο ἀπὸ τὸ ἀπλό του περιθύρωμα, ὅμως γύρω του ὑπάρχει κλασικὸς μαίανδρος, σχῆμα ἀποτρεπτικὸ τοῦ κακοῦ. Τέτοιους φεγγίτες βρίσκουμε καὶ σ' ἄλλα νησιά αἰγαιοπελαγίτικα, ὅπως π.χ. στὴν Τήνο.²⁹ Ὅμως, τὰ ἀποτρεπτικά δὲν περιορίζονται μόνο ψηλὰ στοὺς φεγγίτες. Στὴν περίπτωση τῆς ὑπαρξῆς εἰσόδου, ὅπου τὸ μπάσιμο τῆς αὐλῆς, αὐτὴ συνήθως διακοσμεῖται μὲ βότσαλα. Ἀντίστοιχα καὶ ἐδῶ, τὰ σχήματα εἶναι ἀποτρεπτικά τῶν δαιμόνων, ὅπως στρόβιλος, φίδια κ.ἄ.³⁰

Ὅμως ὁ ἐξωτερικὸς διάκοσμος συμπληρώνεται καὶ συμπληρώνει μὲ τὴ χρωματικὴ κλίμακα. Στὶς ἐπιφάνειες κυριαρχοῦν τὸ ἄσπρο καὶ ἡ ὥχρα καὶ σπάνια τὸ κόκκινο. Μὲ ἐμπειρία οἱ ντόπιοι τεχνίτες χρησιμοποιοῦν τὰ ζεστά αὐτὰ γαιώδη χρώματα. Ποτὲ δὲν τὰ χρησιμοποιοῦν ἔντονα, τὰ ἐξευγενίζουν καὶ ἀλαφρύνουν τὸν τόνο τους. Ἡ ὥχρα στὸ ἱβουάρ ἢ τὸ χρῶμα τοῦ πουριοῦ, ὠχροκίτρινου ἢ ὠχροπράσινου, γεμίζει τὰ κενὰ στὶς ἐπιφάνειες. Εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἐρμηνεύσεις τὸ φαινόμενο καὶ νὰ ἐξηγήσεις τὴ διαδικασία μέσω τῆς ὁποίας λειτουργεῖ τὸ χρωματικὸ αἰσθητήριό ἢ τὸ λαϊκὸ ἔργο.³¹

Τὸ ἄσπρο τὸ συναντᾶμε στὰ περιθώρια τῶν παραθύρων καὶ στὶς πόρτες, στὸ γείσωμα τῶν ἀετωμάτων καὶ στὶς πλατιεὲς ταινίες διαχωρισμοῦ τῶν πατωμάτων, λίγες φορὲς καὶ σ' ὀλόκληρη τὴν πρόσοψη. Σπάνια συναντᾶς λίγο λουλακί (φωτ. 4) νὰ γεμίζει τίς ἐπιφάνειες καὶ ἀκόμα πιὸ σπάνια τὸ κεραμιδί (φωτ. 5, 8) στὶς ἐπιφάνειες ἢ στὸν διαχωρισμὸ τῆς βάσης ἀπὸ τὸν κορμὸ τοῦ κτιρίου. Ἀκόμα πιὸ δύσκολα βλέπουμε νὰ χρωματίζονται οἱ ταμπλάδες πάνω ἀπὸ τὰ παράθυρα, καθὼς καὶ ἡ ζώνη κάτω ἀπὸ τὴν κορνίζα (φωτ. 1). Οἱ χρωματικὲς ἀποχρώσεις στὶς ἐπιφάνειες τῶν τοίχων δημιουργοῦνται μὲ τὸ «χύλιασμα».^{31α}

Μὲ τὴ χρωματικὴ αὐτὴ διαφοροποίηση στὶς ἐπιφάνειες, τὰ κτίρια τὸνίζονται, δυναμώνουν τὰ στοιχεῖα τῆς συγκρότησής τους. «Τὸ χρῶμα ἔρχεται

29. Ἀλέκου Φλωράκη: Ἡ λαϊκὴ λιθογλυπτικὴ τῆς Τήνου, Ἀθήνα 1979, σελ. 100 - 101, φωτ. 71 - 169.

30. Πόπη Ζώρα: «Σιφνεϊκὰ πλακόστρωτα», Ζυγός, 1963, τεύχ. 91 - 92. Τῆς ἰδίας: «Οἱ βοτσαλωτὲς αὐλὲς τῶν Σπετσῶν», Ζυγός, 1961, τεύχ. 70.

31. Διονυσίου Ζήβα: «Ζακυνθινὰ ἀρχιτεκτονικὰ σύμμεκτα», Τ.Ε.Ε., Ἀθήνα 1976, σελ. 13.

31α. Χύλιασμα: Ἀσπρίσμα τοῦ τοίχου μὲ χυλὸ ἀσβέστη. Βλέπε: Ἀλεξάνδρου Καρανικόλα: «Ἀρχαῖσμοι στὸ Συμαῖκὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα», Τὰ Συμαῖκά, τόμ. γ', Ἀθήνα 1977, σελ. 57 - 99, ἀριθμὸς 357.

άρωγός στην προσπάθεια της αντίληψης για να ταξινομήσει τα στοιχεία του περιβάλλοντος : α' Βοηθά στην όπτική αντίληψη του συνόλου. β' Τονίζει τα σημεία αναφοράς ή τα κέντρα ενδιαφέροντος και γενικά αξιολογεί τα στοιχεία του περιβάλλοντος χαρακτηρίζοντας τα πρωτεύοντα - δευτερεύοντα. γ'. Συσχετίζει στοιχεία με την ίδια ή διαφορετική χρήση και νοηματική σχέση». ³² Αντίθετα, ο τονισμός των στενόμακρων ανοιγμάτων με σκούρα χρώματα διασπᾷ αὐτὲς τὲς πελώριες ἐπιφάνειες, ξετρυπώνοντάς τες, δίνοντας πᾶν τὴν ἐντύπωση ἐνὸς ποικιλόχρωμου κεντήματος ξετυλιγμένου πάνω στὴ στεγνὴ, σκληρὴ πλαγιά, τονίζοντας ἀκόμη περισσότερο τοὺς ὄγκους.

Ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς πρόσοψης δὲν πρέπει νὰ ξεχάσουμε καὶ κάποια θύμηση ἀπὸ τὰ μεσαιωνικὰ Sgraffiti, τὰ ξυστά, τῆς γειτονικῆς Χίου. ³³ Σὲ μίμηση ἰσοδόμου τοιχοποιίας (φωτ. 5) διαμορφωμένα καὶ αὐτὰ σύμφωνα μὲ τὸ γενικότερο πνεῦμα τῆς ἐποχῆς ἔχουν, ἀφομοιωθεῖ ἀρμονικὰ στὴ μορφὴ τους.

Τὰ σπίτια τοῦ Γιαλοῦ δὲν διαφέρουν ἀπὸ τὰ σπίτια τοῦ Χωριοῦ στὸ ἐσωτερικό. Φυσικά, μιᾶμε γιὰ τὰ σπίτια τῆς ἴδιας ἐποχῆς καὶ τεχνικῆς. Καὶ στὰ δύο, οἱ ἀνάγκες τῆς οἰκογένειας συνταιριάζονται μὲ τὸν πέτρινο ὄγκο καὶ τὸ ἓνα διαμορφώνει τὸ ἄλλο. ³⁴

Κάτω στὸ ἰσόγειο, στὸ κατώγι θὰ βροῦμε τὴν ἀποθήκη τῶν σφουγγαριῶν ὅπου φυλάγεται ὁ μόχθος τῆς χρονιάς. Ἐξω γίνεται τὸ ἀμμουδιάσμα τῶν σφουγγαριῶν. ³⁵ Σύντροφος ἀχώριστος στὸ κατώι ἢ στέρνα ἢ γιστέρνα ποὺ μαζεύει μὲ τὴ χολέντρα, τὸν κτιστὸ ὀχετὸ ³⁶ τὰ βροχόνερα ³⁷ κάτω χαμηλὰ στὰ θέμελα τοῦ σπιτιοῦ γιὰ νὰ ποτίζει καὶ νὰ ξεδιψᾷ τὸ καλοκαίρι τὰ διψασμένα χεῖλη καὶ χρώματα.

32. Δημήτρη Γερμανοῦ: «Μία μέθοδος γιὰ τὴν χρωματικὴ ὀργάνωση τῶν χώρων», Τεχν. Χρον., Ἰανουάριος 1975. Ἐπίσης: Γεωργ. Κονταξάκης: «Τὸ χρῶμα στοιχεῖο δομῆς τοῦ περιβάλλοντος καὶ δομικὸ ὕλικόν», Οἰκονομικὸς Ταχυδρόμος, 1054/1974. Ἐπίσης Γ. Ν. Ζιώγα: «Τὸ χρῶμα σὰ στοιχεῖο τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς», Χρονικὰ Αἰσθητικῆς, τόμ. ε', 1966, σελ. 137 - 153.

33. Χαρ. Μπούρας: «Ξυστά = Sgraffiti στὴν ἀνώνυμη ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Χίου», Ἐπιστ. Ἐπετ. Πολυτ. Σχολ. Θεσ/κης, τόμος ε', 1971 - 72, σελ. 14.

34. Μιχαήλ Ἀρφαρᾶ: «Ἀρχοντικὰ τῆς Λίνδου καὶ ἡ λαογραφία τους», ἐκδ. α', 1976. Τοῦ αὐτοῦ: «Ἡ μονοκατοικία στὴ Ρόδον», Τέχνη, ἔτος β', τόμος 2ος, τεῦχος 3 - 4, Ρόδος, Μάρτιος 1972, σελ. 76 - 80. Τοῦ αὐτοῦ: Τὸ «δίπτατο» λαϊκὸ νισύριο σπίτι, Ἀθήνα 1979.

35. Σωτήρ. Ἀλ. Καρανικόλας, «Δωδεκανησιακὴ ἐπιθεώρηση», τόμος α', 1947, σελ. 425 - 427.

36. Δημόσθενη Χαβιαρᾶ: «Περιγραφή συμαϊκῆς οἰκίας», Τὰ Συμαϊκά, τόμος α', Ἀθήνα 1972, σελ. 187.

37. Ὑπουργεῖο Ἀνοικοδομήσεως: Δωδεκάνησος, Α' Γενικὴ Περιγραφή, ἀρ. 21, σελ. 38. Παράβαλε πίνακα βροχομετρικῶν στοιχείων.

Ἡ μικρὴ πλαϊνὴ σκάλα μὲ τὰ πέτρινα σκαλιά της σὲ ἀνεβάζει στὸ ἀπάνω σπίτι, τὸ ἀνωί, ὅπου στὸ μικρὸ διάζωμα σὲ περιμένουν ἀραδιασμένα σὲ γλάστρες τὰ διάφορα μυριστικά, καθὼς καὶ στὴν ταρτάνα³⁸ κάτω ἀπὸ τὸν καυτὸ αἰγαιοπελαγίτικο ἥλιο. Δίπλα, ἡ εἴσοδος, ἡ ξώπορτα. Τὴ μορφὴ της γνωρίσαμε προηγουμένως. Τὴ θωριά της τὴ βλέπουμε τώρα διαβαίνοντάς την. Ἀντικρυστὰ συνήθως ἡ ξύλινη σκάλα ἀνεβάζει ψηλὰ στὰ ὑπνοδωμάτια, στὶς καμάρες τοῦ ὕπνου. Δεξιὰ καὶ ἀριστερά, μὲ τὸ μπάσιμο βρίσκεται τὸ σαλόνι, ἡ τραπέζα, ἡ κουζίνα καὶ στὴ γωνία τὸ λουτρό. Ἀπὸ τὸ ἀνοιγμα τοῦ σαλονιοῦ τὸ βλέμμα χάνεται μακριὰ στὸ πέλαγος, ξεχνιέσαι, ξεχνᾷς ἢ θυμᾶσαι αὐτοὺς ποὺ λείπουν. Ἐκεῖ ἔξω ἀπὸ τὸ σαλόνι, στὴ μικρὴ ταρτσούλα³⁹ — ἂν ὑπάρχει — θὰ μαζευτοῦμε γιὰ τὸ τελευταῖο γλέντι πρὶν τὸν ἀποχαιρετισμό. Ἀποτέλεσμα καὶ αὐτὸ τῆς ἀνάπτυξης.

Στὰ δάπεδα τῶν χώρων, κυρίως στὰ ταρτσάκια, στὶς εἰσόδους καὶ στὰ σαλόνια, πολὺ συχνὰ βρίσκουμε θαυμάσια βοτσαλωτά.⁴⁰ Ἀριστο δεῖγμα αἰγαιοπελαγίτικης διακοσμητικῆς συνταιριασμένο στὶς νέες ἀνάγκες κοινωνικῆς προβολῆς καὶ εὐημερίας. Ἀνάλογα μὲ τὴ χρῆση τοῦ χώρου καὶ τὰ ποικιλόμορφα σχέδια. Στὴν εἴσοδο τὰ ἀποτρεπτικά καὶ φυλακτικά τοῦ κακοῦ. Στους ἄλλους χώρους, γεωμετρικά, ἡλιακά, ὅλα μὲ τὴ σημασία τους στὴ νησιωτικὴ κοινωνικὴ ζωὴ μὰ καὶ στὴν ἰδιωτικὴ ζωὴ τοῦ ἰδιοκτῆτη, ὅπου ὄχι σπάνια τὸν βλέπουμε σὲ διάφορες ἐκδηλώσεις τῆς ζωῆς του. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς, τὰ βοτσαλωτά ἔχουν διάδοση καὶ στὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀκόμη, ἡ ἀνάπτυξη τῶν εὐρωπαϊκῶν φαγιάνς εἶχε μεγάλη ἐπίδραση στὰ θέματα. Συχνὰ ἀντέγραφαν σχέδια ἀπὸ αὐτά.⁴¹

Ὅμως, ἡ ἐξέταση καὶ ἀνάλυση στὰ θαυμάσια αὐτὰ λαϊκὰ ἔργα θὰ πρέπει νὰ ἀποτελέσει τὸ θέμα ἰδιαίτερης μελέτης.

Ἐνα στοιχεῖο ποὺ πάρα πολλὲς φορὲς ἀποφεύγεται νὰ ἀναφερθεῖ ἀπὸ τοὺς μελετητές, ὅταν ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ἐξέλιξη καὶ διαμόρφωση μιᾶς πόλης, εἶναι ἡ ὑπαρξὴ ἢ μὴ τοῦ ἀποχετευτικοῦ συστήματος. Γενικότερα ἡ κοινωνικὴ προστασία ποὺ προσφέρει ἡ κοινότητα στους πολίτες της. Συνήθως αὐτὸ ὀφείλεται στὴν ἔλλειψη σχετικῶν στοιχείων.

38. Δημ. ο σ θ έ ν η ς Χ α β ι α ρ ᾶ ς, ὁ. π., σελ. 188.

39. Κ ω σ τ ῆ Ζ α χ α ρ ί ο υ: «Συμαϊκὴ ἐθιμογραφία ἀπὸ τὴ Μεγάλῃ Σαρακοστῇ ἕως τὸ Πάσχα», Τὰ Συμαϊκά, τόμος γ', Ἀθήνα 1977, σελ. 271 - 273. Τὰ παποράκια (πυροτεχνήματα σὲ μορφὴ βαποριοῦ) τῆς νύχτας τῆς Λαμπρῆς. Στὰ δώματα αὐτὰ καὶ τίς αὐλὲς μαζεύονταν γιὰ νὰ παρακολουθήσουν τὰ πυροτεχνήματα τῆς Μεγάλῃς Παναγιᾶς καὶ τῆς Λεμονίτισσας.

40. Ἀ ν ν α ς Π α π α μ ι χ ᾶ ἡ λ: «Κροκαλωτά δάπεδα τῆς Σύμης», Ἐπετ. Κέντρου Ἑρευνῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας, τόμος Κ - ΚΑ', 1969, σελ. 223 - 241.

41. Μ α ρ ί α ς Ξ υ ῖ ᾶ: «Βοτσαλωτὲς αὐλὲς τῆς Χίου», Ἀθήνα 1979, σελ. 27-28.

Στήν τοπική Ιστορία τῆς Σύμης συναντᾶμε στοιχεῖα ὄχι τόσο γιά τήν ὑπαρξή ἢ μὴ ἀποχετευτικοῦ συστήματος, ὅσο γιά τὰ ἀποτελέσματα ποῦ προκαλοῦνται ἀπὸ τὴν ἔλλειψή της, τὰ θανατικά⁴², καθὼς καὶ γιά τὰ μέτρα ἀντιμετώπισης ποῦ ἔλαβε ἡ κοινότητα. Ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῶν στοιχείων αὐτῶν μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε τὰ συμπεράσματα, γιά τοὺς τελευταίους χρόνους τοῦ 18ου αἰῶνα: ἀνύπαρκτο ἀποχετευτικὸ σύστημα. Ἀλλωστε καὶ ἡ φύση τοῦ ἐδάφους δὲν προσφέρεται γιά κάτι τέτοιο.⁴³ Ἡ ἔλλειψη ἀποχωρητηρίων ἀπὸ τὰ περισσότερα παλιὰ σπίτια καὶ οἱ στενοὶ δρόμοι ἀποτέλεσαν ἐστῖες εὐκόλης μετάδοσης ἀσθενειῶν.

Βέβαια δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε ὅτι «σὲ καμιά πόλη δὲν ὑπῆρξε ὀργανωμένο δίκτυο διανομῆς νεροῦ στὰ σπίτια, παρὰ μόνο ὑδραγωγεῖα, στέρνες ἢ πηγάδια ποῦ ἔδιναν τὸ νερό τους σὲ βρύσες, καὶ ποῦ συνήθως ἐξυπηρετοῦσαν μεγάλες περιοχές».⁴⁴ Συγχρόνως ἡ βρύση αὐτὴ ἀποτέλεσε καὶ ἓνα σημαντικὸ πυρῆνα στὴν κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ.

Ἀλλωστε, πανάρχαιες εἶναι οἱ δοξασίες γιά τὶς ὑπερφυσικὲς καὶ γενεσιουργές δυνάμεις τοῦ νεροῦ.⁴⁵ Ἐδῶ στὴ Σύμη, ἡ ἐξυπηρέτηση γίνεται μόνο ἀπὸ τὶς στέρνες ποῦ βρίσκονται στὰ θέμελα κάθε σπιτιοῦ.

Αὐτὴ ἡ ξαφνικὴ ἐπέκταση τῆς πόλης χωρὶς τὰ ἀπαραίτητα ἔργα ὑποδομῆς καὶ ἡ μεγάλῃ ἔκταση ποῦ ἔλαβε, ὑπῆρξαν ἀκόμη μερικοὶ λόγοι ποῦ ἐπιδεινώσαν τὸ ἤδη ὑπάρχον πρόβλημα. Ἀποτέλεσμα καὶ θυσία τῆς ἐξέλιξης καὶ εὐημερίας. Πάντως, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀρχίζουν νὰ λαμβάνουν σχετικὲς ἀποφάσεις γιά τὸ θέμα αὐτό.⁴⁶

Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἀστυφιλία, ὁ ἐπερχόμενος οἰκονομικὸς μαρασμὸς, λόγω καταστροφῆς καὶ ἀποκλεισμοῦ τῶν σφουγγαράδικων λειβαδιῶν τῆς Μπαρμπαριᾶς, ἀκόμη καὶ ἡ μακροχρόνια παραμέληση τῶν νησιωτῶν ἀπὸ τοὺς κατὰκτητές, εἶναι μερικοὶ ἀπὸ τοὺς λόγους ποῦ ἐδήγησαν τὰ Δωδεκάνησα στὴν καταστροφή.⁴⁷

42. Θ α ν α τ ι κ ᾶ: Γνωστὲς ἐπιδημίες τῶν ἐτῶν 1811 - 1855. Δ η μ ο σ θ ἑ ν η Χ α β ι α ρ ᾶ: Περιγραφή τῆς ἐν Σύμῃ Ἱερᾶς Μονῆς Πανορμίτου, Σάμος 1911, σελ. 54.

43. Μ. Γ ρ η γ ο ρ ο π ο ὕ λ ο υ: Ἡ νῆσος Σύμη, Πραγματεῖα ὑπὸ γεωγραφικὴν ἱστορικὴν καὶ στατιστικὴν ἐποψιν, β' ἐκδ., Ἀθήναι 1877.

44. Μ ι χ ᾶ λ η Δ ω ρ ῆ: «Κρήνες», περ. «Ἀρχιτεκτονική», Ἰαν. 1970, σελ. 50.

45. Ἀ δ α μ α ν τ ῖ ο υ Ἀ δ α μ α ν τ ῖ ο υ: «Ἀγνείας πείρα», Λαογραφία, τόμος γ', 1911, σελ. 407 - 413, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

46. Π α ν α γ ι ὡ τ η Σ κ ι α θ ῖ τ η: «Ἡ ἱατροφαρμακευτικὴ περίθαλψις εἰς τὴν Σύμην κατὰ τὴν περίοδον τῆς δουλείας», Τὰ Συμικά, τόμος γ', Ἀθήνα 1977, σελ. 236 - 243. Ἐπίσης: Ξ ε ν. Θ ω μ α ῖ δ η: Διερεύνησις τῶν θεσμῶν κοινωνικῆς προστασίας ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος μέχρι τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 εἰς τὸν ἑλληνικὸν χῶρον, Ἀθήνα 1973.

47. Σ π ὕ ρ ο υ Ἀ σ δ ρ α χ ᾶ: Ἡ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν βαλκανικῶν χωρῶν,

Οἱ λιγροστοὶ λαϊκοὶ μαστόροι καὶ καλλιτέχνες ποὺ ἐπιζοῦν, δυστυχῶς δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ξαναφέρουν τὴν παλιὰ ἀνθιση.⁴⁸ Ὁ τεχνικὸς πολιτισμὸς τῆς ὁμοιομορφίας καὶ τῆς τυποποίησης ἀγκαλιάζει κυριαρχικὰ καὶ τὰ νησιά. Εὐτυχῶς ποὺ ἡ Σύμη διασώζεται τουλάχιστον ὡς διατηρητέος ἱστορικὸς οἰκισμὸς.

Μέλισσα, Ἀθήνα 1979, σελ. 224, πίνακας. Ἐδῶ παρατηροῦμε ὅτι πρὶν ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἐρημώθηκαν στὴ Δωδεκάνησο 49 χωριά. Ἐπίσης: Σωτήρη Ἀγαπη-τίδη, ὁ. π., σελ. 180-183. Τοῦ αὐτοῦ: «Ὁ πληθυσμὸς τῆς Σύμης», Τὰ Συμαῖκά, τόμος α', Ἀθήνα 1972, σελ. 20 - 31 καὶ πίνακας, σελ. 22. Ἐπίσης: Νικήτα Χαβια-ρᾶ: «Συμαίων γυμνῶν σπογγαλιέων φρικτὰ ἐπεισόδια», Τὰ Συμαῖκά, τόμος γ', Ἀθήνα 1977, σελ. 285 - 293, ὅπου περιγράφεται γιατί τὸ μάζεμα τοῦ σφουγγαριοῦ σήμερα σὰν ἐπάγγελμα ἔχει λείψει ἀπὸ τὴ νησιωτικὴ συμαῖκὴ ζωή.

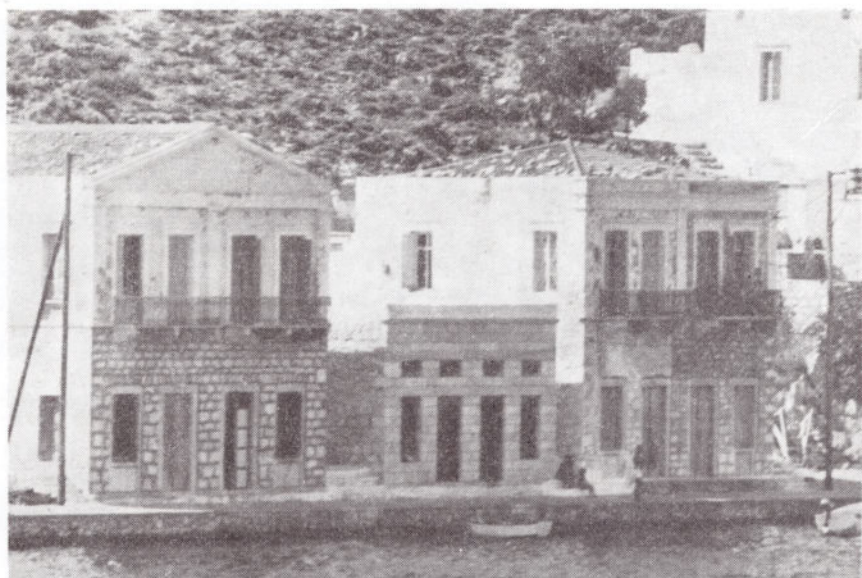
48. Μιχάλη Ἀρφαρᾶ: «Τὸ νησιώτικο χρῶμα χάνεται», περιοδ. «Φοῖβος», τεύχος 4, Σεπτέμβριος 1972, σελ. 69 - 70.

1

2

7

8

